

Тетяна ПОЛЯКОВА,
старший викладач
Донбаського державного
педагогічного університету

ДІЕСЛІВНА СИНОНІМІКА В МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ ЯРА СЛАВУТИЧА

УДК 811.161.2'373.421

У статті розглянуто особливості використання дієслівних синонімічних рядів, які позначають мовленнєвий процес і виражають мовну картину світу поета. Акцентується увага на емоційних лексемах, що утворені від стрижневих дієслів *говорити* – *кричати*.

Ключові слова: мовна картина світу, синонім, синонімічний ряд.

Мовна майстерність письменника великою мірою визначається вмінням дібрати з усього лексичного багатства синонімів загальнонародної мови найточніші слова, які найправдивіше виразили б саме те, що людина бачить, що хоче сказати. Видатний український поет Яр Славутич був одним із тих митців, які вправно, з любов'ю послуговуються синонімічними засобами української мови.

Одним із важливих аспектів вивчення мовної картини світу є стилістичний аналіз текстів. Він дозволяє розкрити сутність світобачення письменника у єдності загального й часткового, статичного й динамічного. Стилiстичні дослідження в Україні тривали у зв'язку з розвитком науки про мову і стиль художнього тексту у зарубіжному та вітчизняному мовознавстві. Біля джерел стилістики стояли такі видатні дослідники, як Ш.Баллі, В.Виноградов, Г.Винокур та інші, праці яких створювали підвалини вивчення художнього мовлення як окремого феномена. Низка теоретичних аспектів, пов'язаних із проблемами художнього мовлення, висвітлена у працях Л.Булаховського, І.Білодіда, М.Жовтобрюха та ін. З останньої третини ХХ ст. дедалі більше уваги привертають власне стилістичні студії, присвячені особливостям мовнопоетичного стилю письменників. Серед знаних імен у цій царині лінгвістики слід назвати В.Чабаненка, А.Мойсієнка, О.Дея, С.Єрмоленко, В.Калашника, А.Коваля, Л.Сисиченко, Н.Сологуб, Л.Ставицьку та ін.

За спостереженнями мовознавців, в українському художньому стилі найрозвиненіші – дієслівні синонімічні ряди. Зокрема саме дієслівна синоніміка поезій Яра Славутича є одним із важливих стилістичних засобів, що дає змогу авторові правдиво змальовувати дійсність, розкривати багатогранність характерів своїх персонажів.

При вивченні мови окремого письменника члени синонімічного ряду в основному розпада-

ються на дві групи: сталі синоніми, вживані в літературній мові (сюди долучаємо також фразеологічні звороти), та синоніми, зумовлені лише певним текстом, тобто так звані контекстуальні синоніми. Яр Славутич не обмежувався використанням лише загальноновживаних синонімів. У його творах часто зустрічаються індивідуальні словотворення, серед яких подибуємо слова різних семантичних груп.

Ми маємо на меті проаналізувати художні тексти Яра Славутича для повнішої характеристики експресивних засобів його творчої лабораторії – на прикладах дієслівної синонімії.

Отже, завдання нашої статті полягає в тому, аби дослідити з функціонально-прагматичних позицій синонімічні ряди дієслів на означення акту мовлення в поезії Яра Славутича.

Синоніміка у творчості Яра Славутича – це ціла система старанно дібраних близьких за змістом слів, що віддзеркалюють світогляд письменника. Аби показати вміння митця послуговуватися лексичним багатством мови, дбайливість і вимогливість поета при доборі слів-синонімів, проаналізуємо найбільш широко й часто вживані синонімічні гнізда.

Одним із членів синонімічного ряду на означення акту мовлення є гніздо дієслів із домінантою *говорити* – *казати*, які найзагальніше передають його семантику. Різниця між ними полягає в специфіці їхнього використання. Якщо слово *говорити* Яр Славутич зазвичай уживає для характеристики тривалої розмови або для загальної фіксації акту мовлення, то дієслово *казати* поет рідко використовує в такому значенні. Воно найчастіше зустрічається з префіксом *с-* на означення короткої тривалості, доконаності вербальної дії. Слово *сказати* чи його синонім *говорити* не вносять до контексту жодних стилістичних відтінків: «*Говорять* люди: / Промені снажливі, / Протявши всесвіту предвічну даль, / Об кригу вдарились потоком / Назад до сонця в за-

хваті течуть...» [2; 100]; «Тепер просохнем, тепло до Павла / *Сказав* Гаврило, сівши під кущами» [4; 98]; «Хто *сказав*, що жінка слабша стать?» [4; 55]; «Бери – *сказала* мати, – й поспішай, / З неволі рідний визволяти край!» [4; 55]; «Павло *сказав*: “Чи пан, а чи пропав, – / Кріпимось, друзі!”» [4; 81]; «Павло *сказав* – як вузол зав’язав!» [4; 84].

Найуживанішим у лексиконі поета вважаємо синонім *мовити*. Це слово трапляється у текстах з різними префіксами, кожен з яких надає йому нового значення або охоплює різні моменти мовлення, наприклад закінчення дії – *промовив*. «Павло *промовив* подорожі гасло» [4; 107].

У творах усіх поетичних жанрів Яр Славутич часто вживає слово *мовити* без якихось стилістичних відтінків. Як абсолютний синонім дієслова *казати*, *мовити* у безпрефіксній формі індивідуалізує мову персонажів, а в авторській мові – дає змогу уникнути повторів: «“Гадаю годі!” – *мовить* Жан і Джон *говорить*: “Годі”» [2; 22]; «Поетом будши, кріпнув чередник, / Щоб давній рід, як *мовив* дід, не зник» [4; 66]; «“Тепер отямся й не читай Олеся” – / Вона з любов’ю *мовила* мені» [4; 92]; «Не буде пізно навіть у четвер... / Завзято *мовив* лагідний херсонець» [4; 121]; «Павло вихрасто *мовив* як поет» [4; 126].

У досліджуваних творах у різних значеннях часто зустрічається архаїзм *ректи*. При позитивній характеристиці він підкреслює урочистість або виступає засобом індивідуалізації мови персонажів, також додає іронічності до портретів і в описах сучасних авторів подій, і в творах легендарного характеру. «Прости їм, Боже, як вони / Неправду чесними вустами / *Рекли* в обладі сатани» [1; 63]; «Твою палку, нескорену любов / Бере обладою Pacific Grove, / І ти *речеш*: – хвилино, зупинися!» [3; 44]; «Ще пару днів і виринає Висунь / (Яку *рекли* і звали полустанком) / Із моря нив, достояних красунь, / Що зазімали перед повним ранком, / Готові сонцю *про-ректи*» [4; 51]; «*Ректи* відважно істини історій» [4; 91]; «Я добре знав тоді, кому печалі / *Рекли* скорботно в невідмітні далі» [4; 92]; «*Рече* легенда...» [4; 98].

Щодо слова *гуторити*, то воно передає спокійну невимушену розмову кількох осіб, тема якої не викликає особливого хвилювання й не вирізняється важливістю, наприклад: «Діди *гуторять*» [2; 35]; «Меткий пливов, бувало він *гуторив* / Не ніч, не дві з молодшими» [2; 87]; «Колись так слухав, як один дідусь / Байки *гуторив* про Куявську Русь» [2; 95]; «Державний дух своє народне тіло, / Яке не зносить навісних тенет, / Кріпить буттям, щоб завжди молоділо / (Таке *гуторив* не один поет!)» [2; 120].

Для передачі думки героя з відтінком урочистості Яр Славутич вживає синонім *висловлюватись*. Він зустрічається досить рідко: «Премудро *висловився* хтось – / Чи не Осьмачка, промітний То-

дось» [4; 68]; «Хотів Григорій *висловити* тугу» [4; 129]. Розмовне дієслово *бурчати* означає докучливе висловлювання власного невдоволення, дорікання комусь: «А я *бурчав*: “Що край, то обичай!”» [4; 127]. Синонім *твердити* вказує на впевненість людини в тому, що вона говорить, іноді на повторення сказаного, наприклад: «*Твердить* Григорій у лісі на раді» [2; 134]; «*Твердять*, загине світ в огні / Або в льоду» [2; 240]; «А я *тверджу*: – / Це потаємна сила» [2; 100]; «Павло *твердив*: “Серед Сіямських доль / Король – як Будда, Будда мов Король!”» [4; 120].

Рідковживаний синонім *дуднити* характеризує неясну, невиразну мову героя та підкреслює негативне ставлення автора до нього: «*Дуднить* орда... Де спільних нам?» [2; 116]. Близько до цього дієслова прилягають лексеми *гоготати* та *гудіти*, які в певних контекстах виступають синонімами до *говорити*, наприклад: «–Гур-ра! Гур-ра! – навкруг *загоготало*...» [1; 116]; «...*Гудуть*, наче рвйні вітри над пісками, – / І скарга до неба, мов шквал, устає» [1; 44]. Контекстуальним синонімом *проронити* поет послуговується у сенсі стримано, коротко промовити що-небудь (звичайно, після тривалого мовчання), скажімо: «Масний проноза *проронив* на стрічі: “Я дуже жалую, що невідомий хтось на тебе рие...”» [1; 115]. Для опису вимушеної, силуваної вербальної дії ужито дієслово *витиснути*: «...Слабий, півмертвий, півживий суддя, не переслухавши достотно справи, / Насилу *витиснув* “All right...” – і підписавсь» [1; 116]. Лексема *випалити* фігурує в текстах на означення несподіваної, швидко сказаної репліки: «Він *випалив*: “Що з тебе за козак?!”» [4; 52].

Розгляд лексичної синоніміки Яра Славутича не може бути повним без урахування авторських образних словосполучень і фразеологізмів, які характеризують поняття цього гнізда. Усі вони в досліджуваних творах дієслівно-іменникові: «Золоті слова *течуть* із уст...» [4; 41]; «*Злетіла правда* з язика...» [4; 206]; «*Повів розмову*...» [4; 103]; «Тут навіть біс *удався до промов*...» [4; 115]; «...І *ринув слів* палкий струмок...» [4; 116]; «Павло й Гаврило, кинувши довіру, / *Дали свободу* гнучим язиком: / “Змія захмелена була не в міру”» [4; 124].

Характеризуючи синоніми, що означають акт мовлення, варто згадати про низку дієслів, які певним чином пов’язані з процесом говоріння, але не належать до цього синонімічного ряду. Ось деякі з них: *благати*, *молити*, *божитися*, *каятися*. Їх не можна зарахувати до гнізда з поняттям *говорити* тому, що вони мають власні, відмінні значення й належать до інших самостійних синонімічних гнізд.

Синонімічний ряд зі словом-показником *кричати*, як правило, описує акт мовлення з метою вираження емотивного стану мовця. У поетичних творах Яра Славутича синонімічний ряд, лексеми яко-

го підкреслюють підсилений тон мовлення, різноманітний. Деякі синоніми вжито в узвичаєному сенсі, інші – з відтінками, властивими саме для поетового слововжитку. Основою цього ряду є дієслово *кричати*. Воно найширше й найзагальніше у своєму значенні й використовується для передачі різних моментів мовлення, наприклад: «*Крикнув* гончий: “Собірайсь с вещами!”» [3; 92]; «А командири, владою бутні, *кричать* нахабно» [2; 130]; «Ставай! Шикуйся! – *крикнув* командир» [2; 133].

У поєднанні з афіксами дієслово *кричати* набуває нових відтінків значення, а саме:

а) *скрикувати* – раптово, уривчасто видавати крик: «Хтось третій *скрикнув*, – бо й мені шістнадцять!» [4; 52];

б) *викикувати* – дуже голосно вигукувати, вимовляти що-небудь або раз у раз уривчасто кричати: «– Пароль! Пароль! – *викикує* юнак» [1; 39].

Близька до стрижневого слова цього синонімічного ряду лексема *волати* у таких прикладах: «Нас морять до смерти, – *волає* Гліб, – / А псам віддають наш тюремний хліб» [1; 44]; «Ти *волаєш* вогнем Чорновола і Дзюби» [1; 48]; «Юнак *волав* би до свого сконання...» [4; 61]; «*Волав* Максим: “Наїжтеся сьогодні”» [4; 69]; «...Скликай войовничих краян, / *Волай* до душі й голови...» [4; 27]; «І людські душі, збурені зарані, *Волають*: “Кремлю кров’ю покропи...”» [4; 74]; «*Волає* край вугілля і пшениць...» [4; 136]; «*Кричи, волай*, мала людино!» [4; 30].

В останньому прикладі поет використовує ампліфікаційний прийом, вживаючи поруч два дієслова одного синонімічного ряду, аби увиразнити поетичний контекст і точно передати думку.

До описаного синонімічного ряду належить і синонім *валувати*, який вказує на невгамовний крик: «Знемігся Богдан, зневірився Хміль: “*Валують* ляхи...”» [2; 116].

Зі значенням несамовитого крику, лементу в поезіях Яра Славутича зустрічається дієслово *ревти*, наприклад: «*Реве* розбій у суздальській крові» [1; 26]; «*Ревли* “гур-ра!” Свіньовський і Сканків-

ський» [1; 116]; «Чиї ж то голосно, чиї *ревуть* несамовито труби?» [3; 33]; «Батий *Реве* у жилах кожного москвина» [4; 39]. Розмовна лексема *горлати* вказує на голосне мовлення, крик або спів на все горло, наприклад: «*Горлав* комбат, хвалив радянську міць...» [2; 133]; «“Гур-ра!”» – *горлав* московський посланець» [4; 45]; «–Вставай! – п’яниця хрипло *загорлав*...» [4; 52].

У значенні «голосно вимовляти, виголошувати які-небудь слова» Яр Славутич використовує дієслово *гукати*: «Розкуйся! Окрилься! – *гукає* Гліб» [1; 5]; «“З’їм тебе!” – *гукає* обрин» [4; 11]; «Немов Ярема, звівши меч під хмари, / *Гукав*: “Покари москалям, покари!”» [4; 56]; а також у розумінні «голосно кликати», наприклад: «Метавсь на плетенці, збивавсь на слові, когось *гукав*...» [2; 100]; «*Гукавши* дзвінко до любови старту...» [2; 102].

У поезії трапляються й дієслова із синонімічного ряду зі словом-показником *кликати*, тобто голо-сом, жестом просити наблизитися, підійти, обізватися, наприклад: «І жаром червоним *кличе* мене, шепоче: – Кріпися! Туга мине...» [2; 8]; «А ти висоти в сонці *покликала* і з темних нетрів радісно росла» [3; 45]; «Тепер твоя непогамовна сила / Клекоче й *кличе* на тяжкі діла» [2; 72]; «І звагу до помсти *кличе* відплата за тьму смертей...» [1; 55]; «Голосни-ми *кличе* віками...» [1; 57]; «*Кличе, кличе* мечів напо-ра – / Відлітають туди щодня!» [1; 82]; «О скільки вже разів я *кликав* смерть» [2; 218]. Розмовне дієслово *звати* Яр Славутич використовує разом із домінантою *кликати*: «Гло не біде / *Кличе*: – Додому! – / Землі *зовуть*: – на допомогу!...» [1; 66]. Вживання ампліфікації свідчить про намагання автора не тільки уникати повторення слів, а й виразніше передати думку.

Отже, спостереження та аналіз синонімічних рядів на означення акту мовлення показали, що характерною ознакою мовної картини світу Яра Славутича є надання переваги емоційно забарвленим лексемам, самобутнім та оригінальним. Автор уміло вплітає образні одиниці мови в тканину поетичних творів, створюючи неповторний колорит ідіостилю.

Література

1. Славутич Яр. Живі смолоскипи / Яр Славутич. – Едмонтон, 1983. – 127 с.
2. Славутич Яр. Завойовники прерій / Яр Славутич. – Едмонтон, 1984. – 128 с.

3. Славутич Яр. Оаза / Яр Славутич. – Едмонтон, 1960. – 63 с.
4. Славутич Яр. Твори: в 5 т. / Яр Славутич. – К.: Дніпро, 1998. – Т. 2. – 330 с.